

♦ נתן לנו זאת, כדי לתת לנו שכר על כל יגיעה ושקידה וקניית דעה בכתוב אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה (ת"מ ר"ט) ♦

אז תבין וראת ר' ודעת אלהים תמצא. והאשיות החתוּרָה שיש בחכמה היא ההתענות בה בכתוב כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם. ועוד הדיעה בעבודת ר' ♦



למרנא ורבנא מדברא דאומתיה חכימא דיהודאי ראש גולת אריאל  
אשר לחם מלחמת ה' והעמיד חומת הדת על תילה

# רב סעדיה גאון

פירוש מגילת איכה

כתב יד זה היה לעיני  
רבתינו הקדמונים והראשונים  
והובא בספריהם עשרות פעמים

ועתה בסייעתא דשמיא  
יוצא לאור עולם  
מתוך עשרות קטעי גניזה  
אשר רובם לא נדפסו מעולם

בתוספת אלפי מראי מקומות  
ציונים והערות לדבריו בחיבוריו השונים  
והשוואות לדברי הראשונים והקדמונים



שנת תפוחי זהב במשכיות כסף לפ"ק

♦ מאת: סא. למען, מוסט מאל. לא סוטט אסא אסא, יא. מילא סילאסא סאמא מאל. לאטא וסא וטוטוטא סולא ♦

# ואלה שמות העוסקים במלאכה • יבואו על הברכה

עורך ראשי: הרב שמעיה יצחק הלוי

עורך משנה: הרב עזרא קורה

תרגומים: הרב יהודה זייבלד

הרב נסים סבתו

הרב עזרא קורה

מפתחות: הרב פישל רוטמן

זיהוי קטעי גניזה הערות ועיונים:

הרב יהודה זייבלד



כל הזכויות שמורות

אין להדפיס לצלם להעתיק לקלוט או לאחסן  
ספר זה או חלק ממנו בכל צורה שהיא



הוצאה לאור והפצה:



HAOZAR@GMAIL.COM

בכל ענייני הספר: 0504-100-201



 את הספר ניתן להשיג 

USA  
R. Moshe Laniado  
E7th 1782  
BROOKLYN N.Y. 11223  
Tel: 917.981.7947

בארץ ישראל:  
שמעיה יצחק הלוי  
דרך מנחם בגין 96  
פתח תקוה 49732  
0504-100-201

**BETH DIN TZEDEK**  
**OF THE ORTHODOX**  
**JEWISH COMMUNITY**  
**28 \A STRAUSS ST.**  
**JERUSALEM**

FAX 02-6221317 פאקס

טל. 02-6236550 TEL

ת.ד. 5006 P.O.B

## בית דין צדק

לכל מקהלות האשכנזים

שע"י "העדה החרדית"

פעיה"ק ירושלם תובב"א

רח' שטראוס 26/A

ב"ה

## הסכמת הגאווה"צ הביד"צ שליט"א

הן הראנו ספר גדול ונכבד "ספר המידות לרס"ג" עם הערות וביאורים, הלא הוא ספרו הגדול של רבינו סעדיה גאון זצוק"ל על מגילת איכה אשר ערך וסידר מכתבי יד וגנוזות ומופיע לראשונה עם הערות מחכמות, ומלאכת מחשבת היא מעשי ידי להתפאר של הרה"ג ר' שמעי' יצחק הלוי שליט"א - יחד עם חבר תלמידי חכמים שעסקו במלאכת הקודש - אשר כבר איתמחי גברא וקמיע דיליה ע"י המכון "האוצר". והובאו בספר הוכחות רבות במבוא ובשולי הגליון כאשר הובאו לפנינו עדויות ת"ח מובהקים ובקיאים בכת"י הגאונים והראשונים.

הנהגה דבריו של הרס"ג בספרו זה כבר מובאים בחלקם בספרי הקדמונים ואינם צריכים להסכמה מאתנו, אולם לפעלא טבא אמינא יישר כוחו וחילו לאורייתא, ודבר טוב עשה בעמיו להחזיר את דבריו כדי שיוכלו להבינם במוטו"ד, ואשרי חלקו אשר זכה לעשות אוננים לתורת הגאונים מאורי הגולה, ואף ידעו תכון עמו לחלקו בעקב ולהפיצו בישראל.

ויתברכו נדיבי הלב המשקיעים הן רב רוב אונים ואמין כח במפעל גדול זה, גדול ורב זכותם כמזכי הרבים ויזכו לרב טוב. ומובטחים אנו שבני ישראל לא יעשו עוולה לעשות כמתכונתו כמוהו להשיג גבולו כי דמים מרובים ומלאכה רבה מושקעת בספר זה.


והנה מקום אתנו לברכו בברכת התורה ורב ברכות האמורות למזכי הרבים מקיימי דברי התורה, לרוב ברכה והצלחה לו ולכל הנלוים אליו, וזכות הרב המחבר יגן עליו להוושע בכט"ס, והימים האלו יהפכו לששון ולשמחה ולמועדים טובים בביאת גוא"צ בב"א.


וע"ז באעה"ח בברכת התורה כ"ח תמוז תשע"ח לפ"ק - הביד"צ דפעיה"ק ת"ו



## מפעל כתבי רס"ג

### למרנא ורבנא רב סעדיה בר יוסף אלפיומי זיע"א

 זרע רבי חנינא בן דוסא מבני שלה בן יהודה. שמו נישא בחיל ורעדה בתורת קדמונינו הגאונים והראשונים זיע"א, הוא הוא מדברנא דאומתיה ראש וראשון ללוחמים בשער המחנה לסקל כרם ה' מאמונות ודעות כוזבות, ואלמלי הוא כמעט גברה יד הקראים אשר רבים חללים הפילו בעת ההיא, ובזוך דעתו וגודל לבבו נלחם כארי מלחמת ה' להעמיד דת על תילה. ואין ספק שהוא היה ראש וראשון למפרשי תורתנו הק' בכ"ד ספרים, והמעין הטהור ומקוה מים חיים שממנו שתו כל גדולי אומתינו מפרשי התורה ופוסקי הלכות הראשונים הקדמונים, ובפרט הנשר הגדול הרמב"ם אשר כל פסקיו מושתתים מיסודם של הגאונים ומתורתו של רס"ג בפרט. ומיני אז ועד עתה לא נס ליחו ולא כהתה עין שכלו להשקות השכלים הצמאים לתורתה הטהורה כנתינתה.

 רוח ה' יום יום יעמס לנו ספרים רבים וחדשים ומהם כתבי יד של קדמונינו זיע"א, ורבים שעלו ובאו ונקבצו לכתלי בתי מדרשות. אולם דא עקא שרוב רובם של כתבי הרס"ג יצאו לאור עולם ע"י חוקרי לשון שאינם מחובשי בית המדרש או שאינם בקיאים בהלכות דעות ונשתבשו באמונות ודעות ובמחקרים ובשיטות הנהוגות באוניברסיטאות ומוסדות הרחוקים כמטחי קשת מעמוד הענן הקדוש והטהור, ומשבשים הדברים ואינם מבינים בדת ובטעמיה. ומשום כך החפץ ללמוד בתורתו אינו מוצא כלי טהור לשתות הימנו מאחר שלא נמצאים ספרים שתורגמו ע"י ת"ח הבקיאים בלשון ערב ושיראתם קודמת לחכמתם היודעים לכוין התרגום לאמיתתה של תורה, מתוך בירור הסוגיות וידיעת התורה.

**ז** את ועוד, שרוב חיבוריו לא נותרו שלמים, ודפי הכתבים נתפורו ברחבי תבל בספריות שונות, ומה שנמצא בזה אינו בזה. ורבים מהדפים אכלם עש ויש שנשרפו ובלו בשוליהם. ולזאת נדרשת מלאכה רבה לאסוף ולקבץ כל הגדחים ולחבר כל היריעות שיהיו יחדיו תמים, ובפרט שהם כתובים בלשון ערב ודומים לחיבורים אחרים.

**ב** מקום שאין איש העמסתי על שכמי להוציא לאור עולם אור יקרות הגנוז זה למעלה מאלף שנים עם שיודע אני כי המלאכה רבה היא באון והון. ואף שמלאכה חשובה זו ראויה להיעשות ע"י גברא רבה זרע אנשים, ואני יודע בעצמי שאיני כדאי והגון, אמרתי לעצמי 'במקום שאין איש השתדל להיות איש'. וביותר מתוך יראתי שאם עתה כבדה העבודה מנשוא, על אחת כמה וכמה בעוד כמה שנים מי יודע אם ימצאו בין לומדי התורה ותופשיה יודעי לשון ערב שפת הגאונים זיע"א.

**ו** עתה מה יקרו חסדיו יתברך ויתעלה שמו, שזכיתי לייסד חבורת ת"ח חכמים מחוכמים יודעי דת ודין, אשר מעמיקים בנבכי לשון ערב ובודקים בז' נקיים כל אות מתורת הרס"ג, ובוחרים הטוב ביותר בתרגום הלשון לאחר לימוד העניין לאורכו ולרוחבו, וע"י כך מזקקים לשון התרגום ומשתדלים לבוין הדברים היטב לדעת המחבר.

**ד** הקבצו בני לוי שמעו ותחי נפשכם, מי האיש הירא את דבר ה' אשר נשאו לבו לקרב אל נשיאת הארון יקום ויבנה ביתו ויאכל חלק כחלק בתורת הגאון זיע"א. ולא כל הרוצה לקפוץ יבא ויקפוץ, לבד אשר ישיט לו הגאון את שרביטו וחי בזה ובבא, ויצרור בצרור החיים את נשמתו ובחופת הגאון זיע"א תהא חופתו לטוב לו כל הימים.

# ספר המידות לרס"ג



יתברך הבורא וישתבח הכונה יחדיו חרבות ירושלים, אשר לא יכלכלוהו השמים והארץ, דבריו הנחילנו בספרי נביאיו, חכמי יראת יי', מרגליות יקרות צוארי חרוזים קשרם, וביניהם מאירה מרגניתא דלית בה טימא, מגילת קינות המכונה **מגילת איכה**, אשר רבינו **סעדיה גאון** זכרו לחיי עד גילה רוב טובה לעם נאנחה, טובא דגניז בגווה לכו נא ונוכחה, בפירושו אשר שמו **ייקבנו ספר המידות** להדריכה, ואחר מאות שנים שהיה צפון ונסתר ומעלתו נשתכחה, זכינו עתה להוציא לאור תעלומה הדורה בכל וערכה.

רבינו סעדיה גאון היה גדול חכמי ומנהיגי דורו, קרוב לסוף תקופת הגאונים. נולד בשנת ד'תרמ"ב בדלאץ שבמחוז פיום במצרים, ועל שמו נקרא לרוב 'אלפיומי'. עוד בהיותו במצרים החל בכתיבת חיבורים בחכמת הלשון ובתשובת המינים. קרוב לשנת ד'תע"ר עבר לארץ ישראל ולמד בה תקופה, משם עבר לסוריה, ולפני שנת ד'תרפ"א התיישב בכגדאד שבכבל. בשנת ד'תרפ"ח עלה ונתעלה לכהן פאר בגאונות ישיבת סורא. מספר שנים אחר כך היו רס"ג וראש הגולה צהובים זה לזה, ראש הגולה מינה גאון אחר לישיבת סורא, וישב רס"ג במערת עדולם משך כמה שנים. אחר כך עבדו רבנן שלמא בהדיהו, ורס"ג חזר לכהן בגאון סורא עד כ"ו אייר ד'תש"ב, ושבק חיי לכל ישראל כשהוא קרוב לשנת השישים.

במשך שנות חייו בעלמא דין חיבר רס"ג חיבורים רבים בכל מקצועות התורה. הגדול שבהם הוא פירוש המקרא, הכולל את חמשה חומשי תורה, נביאים אחרונים ורוב הכתובים, ובו שני חלקים עיקריים: תרגום ללשון ערבית, שבדרך קצרה כולל ביאורים רבים, ופירוש ארוך, המבאר עניינים נוספים, הן טעמי התרגום, הן עניינים לשוניים והן ביאורים נרחבים ומפורטים. כפי הנראה עסק בחיבור הפירוש למקרא שנים רבות, ובחלקים ממנו יש תיקונים הנחשבים 'מהדורא בתרא', כפי שיעלה להלן. את חיבורו הזה הוא ראה כעיקר יצירתו, ובחיבוריו האחרים הוא מפנה אליו במקום שבו עסק בכל סוגיה, בהלכה ובאגדה.

כמו כן חיבר רס"ג חיבורים שונים בענייני הלכה, כדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה על הגאונים, ש'מהם מי שפירש הלכות יחידות'; השיב תשובות לשואלים מכל הערים

## ספר המידות לרס"ג

והמדינות שתחת ממשלתה הרוחנית של סורא; גם בחיבורים בחכמת הלשון שלה ידו, בהם האגרון, צחות לשון העבריים ועוד; באחרית ימיו חיבר את 'הנבחר באמונות ודעות', וכן חיבר פירוש לספר יצירה, העוסקים בעומק חכמת התורה; לצד אלו חיבר ספר המצוות, שאינו זהה לאזהרות עליהן חיבר הגר"פ פערלא את פירושו הארוך, אלא ספר מצוות רחב של רס"ג עצמו; סידור, הכולל הלכות, פיוטים ובקשות משלו, וכן תרגום לתפילה שאינו חלק מהסידור; פיוטים לשבתות השנה ו'אזהרות' לשבועות; חיבורי פולמוס; תרגום והקדמה למגילת אנטיוכוס ועוד.

מעיינות יצירתו הכבירים של רס"ג הרוו דורות של תלמידי חכמים שהגו בדבריו, דנו בהם על פה ובחיבוריהם, והעבירו אותם לדורות הבאים. אלא שהשתמרו בעיקר חיבוריו הקצרים. חיבוריו הארוכים, כמו חיבורי שאר הגאונים שנכתבו בלשון הערבית, לא נלמדו בדורות המאוחרים יותר אלא בארצות שבהן היתה הערבית שפתם של לומדי התורה, כגון מצרים, סוריה ותימן. בצוק הגלויות, בפרט גלות מוצק הקשה שעברה על בני תימן, אבדו טפסים רבים של חיבורי רס"ג. מהחיבורים הארוכים שנשארו נותרו טפסים בודדים אצל בני תימן, שהוצאו על ידם מגניזותיהם בשנת תרפ"ט, כששני סוחרים מכניי אשכנז הופיעו בצנעא והציעו תשלום גבוה תמורת כתבי יד תורניים.

בגניזה הקהירית נשתמרו קטעים רבים של חיבורי רס"ג. הגניזה הקהירית התגלתה כאמור לפני כמאה ועשרים שנים, ולמעלה מ-250,000 דפיה התגלגלו לכל מדינות תבל. הימצאותם בחדר אפל, באקלים מצרים היבש, שימרה אותם במצב טוב יחסית לכתבי היד מתקופה זו במקומות אחרים בעולם. החיבורים הגדולים והשלמים יחסית אותרו תחילה על ידי הרב שלמה אהרן וורטהיימר, שפרסם בזה אחר זה. הקטעים והעמודים הבודדים נמכרו לספריות ולאספנים, וידועים כיום 72 אוספים המחזיקים בידיהם קטעי גניזה. מצב עניינים זה הביא לכך שמעת לעת פורסמו עוד חלקיקי חיבורים, אך לא ניתן היה לשחזר חיבורים שלמים, לחבר עמוד לעמוד לספר אחד, שעה שכל עמוד, ולפעמים חלק ממנו, שוכן בספרייה אחרת.

אך בזכות נדיבי לב שרתמו את שכלולי הטכנולוגיה לטובת חשיפת גנוזות הגניזה הקהירית, נפתח לאחרונה פתח לההדרה כמעט מלאה של חיבורים שהתפזרו בין מאות דפי גניזה בספריות השונות, כבחזון העצמות היבשות (יחזקאל ל): ותקרבנה עצמות עצם אל עצמו, והנה עליהם גידים ובשר עליה, ויקרם עליהם עור מלמעלה ותבוא בהם הרוח ויחיו ויעמדו על רגליהם – והנה עומד לפנינו חיבור שלם, מוהדר ומתורגם, מוער ומבואר, והוא מלא וגדוש מזן אל זן בתורתו של רס"ג בכל חלקי התורה, בפשט, מדרש, הלכה ואגדה.

## א. תוכן החיבור ודרכו

רס"ג כינה את פירושו לאיכה בשם **כתאב אלכ'לק**, רהיינו: **ספר המידות**.

קריאת הפירוש לאיכה בשם **כתאב אלכ'לק** דומה לדרכו של רס"ג לכנות כל שרה של אחד מספרי התנ"ך בשם מיוחד: **כתאב אלתעדיל** (ספר הצידיק) לפירושו לאיוב; **כתאב אלאינס באלגלוה** (ספר החברות בגלות) לפירושו לאסתר; **כתאב טאלב אלחכמה** (ספר בקשת החכמה) לפירושו למשלי; **כתאב אלאסתצלאח ללטאעה** (ספר בקשת התיקון של עבודת ה') לפירושו לישעיה; **כתאב אלתסביח** (ספר התהלות) לפירושו לתהלים, ו**כתאב אלממאלך** ו**אלמלאחם** (ספר הממלכות וחזיון העתידות) לפירושו לדניאל.

מפירושו לישעיה, אסתר ודניאל, כבר נודע שרס"ג ראה בהם לא רק פירוש למקרא, אלא גם עיסוק מקיף בנושא מסוים, אודותיו מרחיב רס"ג בהקדמתו לפירוש, ובמהלך פירושו הוא שוזר התייחסויות אליו. בפירושו לישעיה הוא רואה מדריך להדרכת בני אדם בדרכים שונות לעבודת ה', ההדרכה אלוקית: על ידי ההבטחה, האיום, גילוי הנסתר שבלבבות, פרסום החטאים לשם ביוש החוטאים, התוכחה והגערה, הזכרת האויבים ועניין הנסיון, ורס"ג מפרט בכל אחת מהדרכים הללו את אופן השפעתה על פי מידות הנפש. בפירושו לאסתר הוא רואה מדריך לאופן ההנהגה הנכון בזמן הגלות, בהיבדלות מן הגויים ובשתדלנות מול המלכים והמושלים. בפירושו לדניאל הוא רואה את ההדרכה הנכונה כיצד לעסוק בעתידות, מתוך הסתמכות על הנבואה בלבד, ולא על שיטות אסטרולוגיות שונות.

בדומה לכך, רואה רס"ג את ספר איכה ואת פירושו לו כ**ספר מידות** המפרט את מידות הנפש השונות, מעלותיהן וחסרונותיהן, תוך כדי דיון על מקומן של כל אחת מהמידות אצל בני ישראל באותה שעת מבחן קשה של חורבן הבית, שנבעה מתוך חוסר ציות לדבר ה' בפי הנביאים, כתוצאה ממידות נפש לקויות. רס"ג מרחיב במידות היגון והשמחה, כיון שהן עיקר עניינה של מגילת איכה, ולכן מפרט את הדרכים השונות שבהן בא היגון לידי ביטוי חיצוני: הדמעות, המלוות בהכרח את היגון ומנקזות החוצה נוזלים שהתקלקלו מחמת הצער, ועוד עשרים ושנים פעולות נוספות, המנומקות אחת לאחת. הראשונה שבהן היא אמירת דברי הספר וקיעה, המשחררות את הנפש וגורמות תחושת רווחה, הגוברת כאשר מעלים את הדברים על הכתב, וזו הסיבה לקיעות הרבות שנאמרו בעקבות מאורעות שונים במהלך הדורות, שארבע עשרה מתוכם כתובות במקרא,

1 ראה ה' בן שמאי, מפעלו של מנהיג, ירושלים, תשע"ה, עמ' 142–141.

2 ראה מפעלו של מנהיג, שם, עמ' 225–224.



## ספר המידות לרס"ג

כפי שרס"ג מפרט. והעיקרית שבהן היא מגילת איכה, כיון שהיא נאמרה על הצרה הגדולה ביותר – חורבן בית המקדש, כשבנוסף לכך אירעו צרות חמורות נוספות.

רס"ג מפרט כמה תועלויות מהעיון בספר איכה, שהופכות את העיסוק בו מעיסוק מאולץ בתשעה באב, לעיסוק רב תועלת גם בשאר ימות השנה. מלבד העובדה שהוא מחדש את התחושות שנחו בזמן החורבן, הספר גם מוסר על מאורעות שונים שאירעו בזמן החורבן שלא נמסרו בספרי המקרא האחרים; הלימוד בו משריש את ההכרה בעונש הבא בעקבות החטא, ומביא להתרחקות מהחטא ועונשו מתוך יראת העונש; וגם מלמד על הנחמות העתידות, כיון שרבות מהנחמות לא נאמרו במקרא בפירוש בדרך נחמה אלא בדרך תוכחה, עם ההבטחה שעתיד הקב"ה להפוך את הקללה לברכה. לכן מתוך העיסוק בקללה ובתוכחה אנו למדים על הברכה העתידה.

הפירוש הארוך על כל חמשת פרקי הספר עוסק במספר תחומים. תפקידו העיקרי, כפי שביאר רס"ג בהקדמתו לפירוש הארוך לתורה, הוא להרחיב ולנמק את דרכו בתרגום. לצד זאת, רס"ג מרחיב גם בתחומים רבים שבהם עסק באופן עקבי בחיבוריו השונים. כך אנו מוצאים בהקדמה הרחבה בעקרון שהאדם עולם קטן, בו הוא עוסק גם במקומות נוספים בחיבוריו. בעיסוקו בעננים (ב, א), הוא מרחיב ומגיע לביסוס מידת דבר הלמד מעניינו, כחלק מעיסוקו בנושא בהקדמה לספר ויקרא, במידות שהתורה נדרשת בהן. באותו מקום הוא גם מרחיב לעניין עמוד הענן והאור הנברא שהיה נגלה לנביאים ולשאר האנשים כדי להוכיח את אמיתת נבואתם, כחלק משיטתו באמונות ודעות ומקומות נוספים בביאור עניין האור הנברא, הכבוד ודרך הוכחת הנבואות. בעיסוקו בפסוק 'קומי רוני כלילה לראש אשמורות' (ב, יט), הוא מוצא מקום להרחיב בשיטתו אודות הזמן הנכון לתפילת שחרית וערבית, שיטה הנובעת מודעתו בפירוש 'ערב' ו'בוקר' המוצאת את ביטוייה במקומות רבים בחיבוריו. אלו דוגמאות ספורות מני רבות להרחבות שרס"ג מרחיב בפירושו, וכך מלא פירושו וגדוש מזן אל זן בכל מכמני התורה.

דרכו של רס"ג בכתיבת מספר מהדורות לחיבוריו. גם בפירושו לאיכה נראה, במספר מקומות שהשתמרו מספר קטעי גניזה והם מוסרים נוסחאות שונות, שיש מהן המייצגות את מהדו"ק של הפירוש ויש מהן שמייצגות את מהדו"ב שלו. בין ההבדלים שבין המהדורות ניתן למנות חלק מההקדמה, העוסק בסיפור כתיבת מגילת איכה במקום המגילה ששרף יהויקים, ופירוט שמונה תיאורים של חורבן הארץ. במהדורה השנייה יש גם התייחסות שונה לשאלה ולתשובה אודות חמשת התועלויות הנובעות מכתיבת המגילה ולימודה ובהתאם לכך גם שונה מקומה של שאלה זו: במהדורה הראשונה השאלה היא למה נכתבה המגילה, ובתשובה מפורטות חמשת התועלויות. כיון שמדובר בשאלה עקרונית, הרי היא קודמת לשאלות המבנה של המגילה, כתיבתה לפי סדר א"ב ומניין פרקיה. אך במהדורה השנייה נוסח השאלה הוא

## ספר המידות לרס"ג

למה מניין פרקיה הוא חמשה, לא פחות ולא יותר, והתשובה היא שמניין זה הוא כנגד חמשת התועלויות הנובעות ממנה. כיון שזו שאלה על מבנה המגילה, הרי שהיא אוחרה לשאלה למה סדר הפסוקים לפי א"ב, ומוקדמת לשאלה למה יש בה שבע פעמים אלף בית. מאידך, באותה מהדורה איננו מוצאים את ההרחבה שבתחילת פירוש איכה, על אופני הקינה השונים המובעים באמצעות מילות תמיהה שונות. תיקון נוסף (א, ג) בין המהדורות משנה את ההתייחסות לביאורו של רס"ג לספר תרי עשר, מיכה פרק א, בפירוש הערים שהגלו מלכי אשור, כחיבור שכבר נכתב. מכך נראה שהמהדורה השניה נכתבה אחרי שנכתב הפירוש לתרי עשר.

בפירוש רס"ג לאיכה מרובות ההפניות המפורשות לחיבוריו האחרים, ועוד יותר מהן – ההקבלות לדבריו בחיבוריו האחרים בלי להפנות להם. ואלו ההפניות המפורשות: בהקדמה – לפירושו לספר איוב כתאב אלתעדיל, שבו הרחיב בביאור תועלת ההכרה בעונש כדי למנוע את האדם מן החטא. בהמשך ההקדמה מפנה רס"ג לפירושו לפרשת ויחי ולפרשת שמיני, בהם פירט את מצוות האבלות ומנהגיה. בפירוש פרק א פסוק א, הוא מפנה לפירושו לבראשית פרק ג פסוק ט, אודות פניית ה' לאדם 'איכה'. בהמשך, בפירוש לפסוק ב, הוא מפנה לפירושו לבמדבר ('וידבר'), שם ביאר שבכיתת העם בליל תשעה באב בחטא המרגלים הביאה לבכיה לדורות. בהמשך הוא מפנה שוב לפירושו לבראשית, בביאור 'תהו ובהו'. בפירוש לפסוק ג, לנוסח מהדורה בתרא, הוא מפנה כאמור לפירושו לתרי עשר. בפירוש לפרק א פסוק יז הוא מפנה לפירושו לספר דברים שלא הגיע לידיו.

מכך עולה שכתובת הפירוש לאיכה מאוחרת לכתובת הפירוש למקרא ולאויב. אין אנו יודעים על מיקומה ביחס לפירוש לשאר ספרי הנביאים והכתובים, אלא זאת שהיא קדמה לכתובת הפירוש לדניאל: בפירושו לדניאל (פרק ט פסוק ג, עמ' קסג) מפנה רס"ג לפירושו לאיכה, שם ביאר עניינה של לבישת השק והאפר. ואכן הדברים מכוארים בהקדמת הפירוש לאיכה, שהיא מסמלת את דמיונו של האדם האבל לכהמה.

דיונים רבים מספור של רס"ג מקבילים לדבריו בחיבוריו האחרים, והם נתבארו כל אחד במקומו, אם בקצרה – בהערות, ואם בהרחבה – בעיונים. ידרשם המעיין משם, כי רבים הם.

פירוש רס"ג הארוך השתמר רק על שנים מתוך חמשת המגילות: אסתר ואיכה. הפירוש על קהלת שיוחס לרס"ג אינו אלא של רי"צ גיא (אם כי יתכן שגם רס"ג כתב פירוש לקהלת ופירושו משוקעים בפירושו של רי"צ ג); לשיר השירים אין לנו אלא הקדמה המיוחסת לרס"ג ופירוש מאוחר שפרסם ר"י קאפח ועמד בכך שיש בו תוספות רבות מאוחרות; ולרות לא נמצא כלל פירוש ארוך.<sup>3</sup>

3 ראה עוד סיכומי של א' שלוסברג, תפיסות ושיטות בפירושו של רס"ג לספר דניאל, עמ' 27–34. בינתיים יצא לאור פירושו הארוך של רס"ג לאסתר ע"י מ' וקסלר, במקור הערכי ובתרגום לאנגלית, ואף הוא עתיד לצאת בעז"ה בתרגום

יתכן שרס"ג ראה תועלת רבה יותר בכתיבת הפירושים לאסתר ולאיכה משום שקריאתם קבועה יותר: מגילת אסתר היא אחת מתקנות חכמים ומצוות יום הפורים, וקריאת איכה נהגה בזמן רס"ג בתשעה באב, כפי שמעיד רב עמרם גאון בסדרו על מנהג שתי ישיבות<sup>4</sup>, או בשבת שלפני תשעה באב, כפי שיש שמסיקים מכח השם 'שבת איכה'<sup>5</sup> שאף רס"ג משתמש בו<sup>6</sup>. יתכן גם שרס"ג ראה חשיבות גדולה יותר בחיבור הפירוש למגילות אלו משום שבהם מבוארת דרך ההתנהגות הנכונה בגלות בין הגויים. בפירוש לאסתר מרחיב רס"ג על האופן הנכון לנהוג בשמירת התורה והמצוות בין הגויים, ובפירוש לאיכה הוא מרחיב כיצד יש לנהוג בגלות, ומהי דרך התשובה שבזכותה ניגאל, כאשר לעתיד לבוא כל התוכחות והאסונות יהפכו לברכה והיגון לשמחה.

מקורותיו של רס"ג בפירושו – דברי חז"ל בתלמוד בבלי ובירושלמי ובמדרשים, ומסורות רבות שלא נמצאו להם מקורות אחרים בינתיים. דברי הגאונים דברי קבלה.

## ב. כתבי היד של פירוש רס"ג לאיכה

פירושי הארוכים של רס"ג למקרא היו נפוצים בזמנו ובמאות השנים שאחריו, אולם עם התמעטות דוברי השפה הערבית בה נכתבו הפירושים, הלכו ופחתו כתבי היד שלהם ולא הועתקו מחדש.

כתבי יד שלמים, המכילים את פירושו של רס"ג לספר שלם, שרדו רק במספר מצומצם מאוד, לספרים תהלים, משלי, איוב ודניאל. פירושים אלו פורסמו על ידי ר"י קאפח, שבהקדמותיו תיאר את הישרדותם. סוחרי כתבי יד הגיעו לצנעא, והבטיחו תשלום הגון למי שיביא להם כתבי יד עתיקים. באותה עת הוציאו יהודי תימן כתבי יד ממקומות גזוים שונים כדי למכרם. סבו, הרב יחיא קאפח, סיכם עם הסוחרים שיאפשרו לו ליצור עותקים מכתבי היד החשובים. כך נחשפו כתבי היד של פירושי רס"ג לתהלים, משלי, איוב ודניאל.

אולם פירושי רס"ג לשאר חלקי המקרא שרדו רק בגניזה הקהירית, בדפים בודדים ובקרעי דפים. על מנת להחדירם נדרשת עבודת נמלים המצויידים בכישורי בלשים, לאיתור קטע אחרי

ללה"ק ע"י מכון האוצר.

4 דף מד, סדר רע"ג השלם ח"ב עמ' קלג.

5 שבת איכה הוא שמה הקדום של שבת שלפני תשעה באב מחמת מנהג שנהגו לקרוא בה את מגילת איכה למפטיר, ושם זה השתמר גם אחרי שמנהג זה בטל. ראה דברי נ' וידר, השלמות ותיקונים לסדר רס"ג, ספר אסף עמ' 242.

6 בפיוטיו לפרשת דברים, בהם סימן שם הפרשה הוא "איכה". ראה האסכולה הפייטנית של רס"ג, עמ' קצג-קצז; פיוטי רס"ג, ח"ב עמ' 87-89. וראה שם ח"א עמ' 199 שאין מכך ראיה שזו היתה ההפטרה למנהגו של רס"ג, שהרי הוא קובע בסידורו בפירוש הפטרה אחרת, אלא שכך נקבע שמה של שבת זו ולא שינוהו אף שההפטרה השתנתה.

## ספר המידות לרס"ג

קטע, צו לצו קו לקו, זעיר שם זעיר שם, עד שהולך ונרקם החיבור המלא. עבודה כזו כבר נערכה באופן חלקי על הספרים בראשית, שמות וישעיה; באופן מלא על אסתר; והיא נערכת בימים אלו באופן מלא על חלקו הראשון של ספר שמות ועל ספר ויקרא. הפירוש לספרים ירמיה, יחזקאל ותרי עשר, עדיין מצפה לגואליו.

על קיום פירוש ארוך של רס"ג לאיכה היה ידוע מכבר. בן זמנו של רס"ג, ר' מבשר הבגדדי, מזכיר את הפירוש ומכנהו "תפסיר איכה" (השגות ר' מבשר על רס"ג, עמ' 6, 65, 122). גם קדמונים אחרים מזכירים את הפירוש, וכפי שיוזכר להלן בפרק העוסק בהשפעות הפירוש לדורות הבאים. כמו כן הוא מופיע ברשימות ספרים שונות שהשתמרו בגניזה הקהירית. רשימות אלו פורסמו במקומות שונים, ונציין להם לפי מהדורתם המתוקנת והכוללת, בספר "הספריה היהודית בימי הביניים" של נחמיה אלוני, ירושלים תשס"ו:

1. קטע הגניזה קיימברידג' T-S NS 298.52 כולל רשימת ספרים של חכם בשם רבינו ישועה נ"ע, ובראשו ספרי רס"ג למקרא, וביניהם "בעין כתאב[ב] אלכלק". אלוני (עמ' 94), תרגם: חלק מספר יצירה, ובהערות, שם עמ' 96 הערה 8, נאמר: כתאב אלכלק – ספר הבריאה, הוא פירוש בראשית. לחיבוריו של רס"ג לספר יצירה ולספר בראשית ישנם שמות אחרים, ועל כן הפענוח נראה שגוי מיניה וביה, וכעת מתברר שהכוונה לפירוש רס"ג לאיכה.

2. לחיבור זה הכוונה גם ברשימה המסופרת והממוינת שבקטע קיימברידג' T-S Ar. 51.79, "מג'לד פירוש אלפרקים וכתאב אלכלק" (עמ' 150). וגם כאן הכוונה לאותו חיבור.

3. בקטע שבספריה הבריטית Bodl MS Heb 35a, בין ספרי רס"ג לכתובים שהושאלו להם בשם שלמה, נזכר "כתאב אלכלק" (עמ' 281), והכוונה אחת.

4. ברשימת הספרים הארוכה מהמאה ה"ב שבקטע קיימברידג' T-S 10 K 20.9, נזכר אחרי חיבור אחר של רס"ג, "דפתר כתאב אלכלק" (עמ' 17), ונראה שהכוונה לחיבור זה.

ברשימות ספרים רבות מוזכר פירוש רס"ג לאיכה בשם "תפסיר איכה", אך בהן מופיעים גם הפירושים לשאר ספרי המקרא בשם הספר שבמקרא ולא בשם החיבור שנתן לו רס"ג (עמ' 18, 89, 110, 112, 197, 279, 313, ועל פי המפתח). אך לא ניתן לוודא שמדובר בפירוש הארוך של רס"ג לאיכה, ויתכן שמדובר רק בפירוש הקצר.

חלקים מפירוש רס"ג לאיכה פורסמו טיפין טיפין במסגרת מאמרים בכמות שונות, בעיקר על ידי יהודה רצהבי ולהבל"ח הגי בן שמאי<sup>7</sup>. החומר שפרסמו מקיף כרבע מכלל פירושו של

7 רצהבי, "קטעים מפירוש רב סעדיה לאיכה", בר-אילן – ספר השנה, כ-כא (תשמ"ג), עמ' 349–381; הנ"ל, "פרקים חדשים מפירוש ר' סעדיה לאיכה", סיני צה(ג-ד) (תשמ"ד), עמ' צז-קט; הנ"ל, "שבעה קטעים מפירוש ר' סעדיה לישעיה ואיכה", סיני קה(תש"ן), עמ' קצג-ריא;

## ספר המידות לרס"ג

רס"ג לאיכה. בנוסף לעניין הכמות, גם באיכות התבקשה ההדרה חדשה. בן שמאי פרסם מתוך קבצים גדולים יחסית ובמצב טוב, מספריית פטרבורג, ועל מה שפרסם לא נותר אלא להוסיף שינויי נוסח ע"פ קטעי גניזה מקבילים. אולם רצהבי פרסם ע"פ קטעי גניזה שלרוב היו קרועים, וחסרו בהם מילים רבות, שלשם השלמתם הכרח הוא להסתייע בקטעי גניזה אחרים. כמו כן נראה שעמדו לפניו בדרך כלל רק מיקרופילים בשחור-לבן, ולפניו עמדו צילומים צבעוניים ואיכותיים באדיבות מפעלו הגדול של ר' דב פרידברג.

לצד קטעים אלו, קטע אחד מתוך ההקדמה פורסם ע"י הירשפלד<sup>8</sup>, ששיער בזהירות שמדובר בהקדמה לפירוש רס"ג לירמיה, ובעת ניתן לתקן את השערותיו. כיון שהעתקתו קדמה לצילום הקטע הנתון בידינו היום, נעשה בה שימוש להשלמת אותיות הקרועות היום.

כאן המקום להזכיר את חלקו המכריע של ר' דב בצאתו של ספר זה לאור: רק בזכות האתר שזים והקים, על הזיהויים שבו וכלי הציוריים, התאפשר להגיע לחשיפת שמונים קטעי הגניזה המרכיבים את החיבור. לשלושים וחמשה מהם היו כבר זיהויים באתר, על ידי הצוות שהקים; לכל השאר הגענו בס"ד באמצעות קטלוגים המופיעים שם ומפרטים את הפסוקים המוזכרים בכל קטע, ובעיקר על ידי כלי הצעת הציוריים, המציע קטעי גניזה הדומים חיצונית לרוב קטעי הגניזה.

בטבלה בסוף ההקדמה יפורטו שמונים קטעי הגניזה מהם מפורסם החיבור. הקטעים מסודרים לפי סדר הפירוש. בטבלה זו מפורט מספר המדף של כל קטע, תכולתו, מיון לטפסים (בסימול הקטע)<sup>9</sup> ומידע על פרסומים קודמים שלו. הקטעים משוייכים לקרוב לשלושים טפסים, ומשני טפסים שרדו קטעים רבים מאוד: טופס א וטופס ב.

טופס א השתמר במצב הטוב ביותר, וכנראה כתיבתו מאוחרת, מהמאה ה"ב. אך יש בו שגיאות רבות יחסית של דילוגים, מפני הדומות ומפני סיבות אחרות. טופס ב הוא הטופס שהשתמר במספר הגדול ביותר של קטעי הגניזה, אך לרוב מדובר בפרגמנטים בגודל של כחמישית עמוד. הוא מהקדומים יחסית, נוסחאותיו מעולות, והוא התפורר וניזוק במידה רבה.

רס"ג מרבה לצטט פסוקים לראייה לדבריו. במרבית הטפסים הפסוקים מקוצרים: מובאות

הנ"ל, "אחד עשר קטעים חדשים מפירוש ר' סעדיה למקרא", סיני קט (תשנ"ב), עמ' קיא-קיב;  
הנ"ל, "מפירוש ר' סעדיה נאון לאיכה, אסתר ודניאל (עשרה קטעים חדשים)", סיני קיא (תשנ"ג), עמ' א-כו;  
ח' בן שמאי וב' קיאזה, "קטעים מפירוש רס"ג למגילת איכה", גניז קדם, 3 (תשס"ז), עמ' 29-87.

8 The Arabic Portion of the Cairo Genizah at Cambridge. (Twelfth Article), The Jewish Quarterly Review, 1 January 1906, Vol.18(2), pp.317-329

9 המיון לטפסים, כרגיל, אינו מוחלט: הוא מתבסס על דמיון בסגנון הכתיבה, על הפרטים השונים המאפיינים כל כתב, ועל הדמיון במספר השורות בדף, אורכן, גודל הדף וכדומה. אך יתכן שסופר אחד כתב שני טפסים בסגנון דומה, או ששינה מעט את סגנונו מתחילת החיבור לסופו. אולם במקרים רבים היהו מוחלט, כיון שגם הקרעים בדפים נמצאים במקום זהה.

רק המילים הראשונות של הפסוק בתוספת "וג'". במקרים רבים ראייתו של רס"ג היא מהמשך הפסוק, שאינו מצוטט, ובהיעדר המשך הציטוט קשה להבין את דברי רס"ג. כיון שהטפסים שונים זה מזה בשיטת ציטוט הפסוקים, ויש מהם המצטטים ביתר הרחבה, יש מקום להניח שרס"ג כתב את הפסוקים במלואם והמעתיקים קיצרום, או להיפך, שרס"ג כתבם בקיצור וסמך על בקיאותו של הלומד בתנ"ך, וכותבי מספר טפסים הרחיבו את הציטוט כדי להקל על הלומד. כך או כך, במהדורותינו השלמנו את הפסוקים עד למילים מהן האסמכתא, ואת החוספה שלא מצאנו באף אחד מכתבי היד הכנסנו בסוגריים מרובעות. אך את המילה "וג'" שבכתב היד השארנו לפני ציטוט-ההמשך שבסוגריים.

## ג. התפסיר – התרגום הקצר

חלק מהפירוש הארוך, כמו בפירושו של רס"ג לשאר ספרי המקרא, הוא התפסיר. בהקדמת רס"ג לפירוש לתורה הוא מספר שכתחילה כתב את התרגום בתוך הפירוש הארוך וכחלק ממנו, ואחר כך, על פי בקשה, הפריד את התרגום לחיבור עצמאי כדי להקל על המעוניינים רק בו. עד כה לא הוכרע אם גם בספרי הנביאים והכתובים הפריד רס"ג עצמו את התפסיר מהשרה, או שבהם היתה זו מלאכת חכמים מאוחרים.

הן בפירוש לתורה והן בפירוש לכתובים ישנם הבדלים בין בין נוסח התפסיר הבא לבדו לנוסח התפסיר שעם השרה. שינויים אלו נובעים משתי סיבות. האחת, שינויי מעתיקים. בתרגומים שעם הפירוש שינויי המעתיקים פחותים יחסית, הן מחמת תפוצתם הנמוכה ביחס לתפוצת התפסירים הבאים לבדם, והן משום שהתרגום מנומק בפירוש הארוך, ולא ניתן לשנות אותו באופן המנוגד למבואר בפירוש הארוך שלצידו. לעומת זאת, בתפסירים הבאים לבדם רבו ההעתיקות ולכן גם התרכבו השינויים.

אולם נראה שגם רס"ג עצמו שינה את תרגומו, או משום שחזר בו, או משום שבתפסיר הבא עם השרה קל היה לו יותר להתרחק מהתרגום המילולי ולסמוך על כך שהמעין ימצא את הנימוק לשינוי בפירוש הארוך, ואילו בתרגום הבא לבדו יתהה הקורא בראותו תרגום שאינו לפי הפשט הפשוט ולא ימצא את ההסבר לכך, ולכן בו קרוב יותר התרגום לפשט.

הדרך המקרבת להכרעה בין האפשרויות היא מתוך בחינת עדי נוסח רבים של התפסיר. אם השינוי נעשה על ידי מעתיקים, סביר שלפחות חלק מעדי הנוסח של התפסיר ישמרו את הנוסח המקורי. אך אם רס"ג עצמו שינה אותו, הרי שכל עדי הנוסח של התפסיר אמורים לייצג את הנוסח השונה.

דוגמה בולטת לכך אנו מוצאים בתפסיר איכה, בו יש הבדל משמעותי בפירוש "מפי עליון לא

תצא הרעות והטוב" (ג, לה). לנוסח התפסיר התרגום הוא: "אלא הטוב" ומדובר על רע בפשוטו, שאינו יוצא מפי עליון, ורק הטוב יוצא מפיו. אך לנוסח השרח "והטוב", הכוונה לבחירה בטוב וברע, ששניהם אינם נובעים מגזירת עליון אלא מבחירת האדם. נוסח "אלא הטוב" מופיע בכל התפסירים הבאים בלי השרח, ולכן סביר יותר להניח שרס"ג עצמו כשהתקין את התפסיר הבא לבדו חשש לתרגם "והטוב" שמא לא יבין הקורא שמדובר בבחירת האדם ולכן העדיף לתרגם "אלא הטוב".

במהדורה זו מתפרסם לראשונה פירוש "נוה שלום" על תפסיר איכה מתוך כתב יד מחברו, הרב עמרם קורח זצ"ל. פירוש זה לתפסיר רס"ג לתורה כבר התפרסם ויצאו לו מוניטין, והפירוש לספרי ישעיה, אמ"ת, חמש מגילות ודניאל עומד לצאת לאור בעתיד הקרוב<sup>10</sup>. התודה והברכה למר מאיר קורח, נכדו של רע"ק, שנתן לנו צילום של כתב היד ועודד אותנו לפרסמו. תכליתו של הפירוש, לדבריו הצנועים של מחברו, "לבאר הסתומות בלשונות תרגום זה [תפסיר רס"ג] ומאמרו". ואת צנועים חכמה, ופירושו מכיל הרבה מעבר לכך: בפירושו הוא מכיר את הנוסחה המדויקת, מבאר ומסביר את המילים הקשות, לפעמים על ידי ציטוט ממילונים, ועומד על נקודות מחודשות בתרגומו של רס"ג תוך שהוא מביא להן ראיות מהפסוקים ומקביל אותם לפירושי שאר גדולי המפרשים. לצד הההדרה המלאה של פירושו, משולבים דבריו גם בהערותינו למהדורה, כשהם משולבים בדיון בדברי רס"ג. במקרים רבים נמצא שזכה רע"ק לבזון לראיות ולאסמכתאות מהפסוקים שהביא רס"ג עצמו בפירוש הארוך. במקומות ספורים עולה מהשרח שכוונת רס"ג בתפסיר אינה כפי שהבין אותה רע"ק.

## ד. השפעת שרח איכה על חיבורים אחרים ומובאות ממנו

חיבוריו של המיוחד שבגאונים, רבינו סעדיה גאון, התפשטו והתרחבו והשפיעו על דורות רבים בגלוי, ועד דורינו גדולה השפעתם גם בעניינים שאינם גלויים. בפרק זה יוצגו חלק מהחיבורים שהושפעו מפירושו של רס"ג לאיכה שאנו נותנים היום ברכה לפני הלומדים.

**מדרש תדשא** הוא מדרש קדום שהתחבר ככל הנראה בתקופת הגאונים. הדרשה הראשונה שבו פותחת בדברי רבי פנחס בן יאיר על הפסוק 'תדשא הארץ דשא', ועל כן הוא מכונה מאז תקופת הראשונים בשמות 'מדרש תדשא' ו'ברייתא דרבי פנחס בן יאיר'. נושאו הם בעיקר עניינים מחומש בראשית וחומש שמות, אך הוא כולל גם עניינים משאר החומשים, וכן פרק המיוחד למגילת איכה. רבות מהדרשות מבוססות על הקבלות בין מערכות מספרים, למשל, שבעת פרטים אלו בעניין זה – כנגד שבעת פרטים המצויים בעניין אחר. הרחבה רבה

10 שוקד עליו נ' אילן. ראה בין היתר מאמרו "אלף שנות תפסיר: לקראת מהדורה ביקורתית של 'נוה שלום' לרב עמרם קרח", תימא יג (תשע"ה), עמ' 165–181.



# ספר המידות לרס"ג

יש בהקבלה בין האדם, העולם והמשכן, וכן בתארוך חייהם של שבטי-יה, בניו של יעקב אבינו.

מדרש זה שהשתמר במספר כתבי יד, פורסם לראשונה ע"י אהרן ילינק באסופת המדרשים שלו, 'בית המדרש', ואחר שלוש שנים התעורר ר' שמואל לוריא להדפיסה לבני ליטא<sup>11</sup>. שוב נדפס בפולין זמן קצר לאחר כך, יחד עם מדרש ויושע ומעשה שלמה המלך והנמלה<sup>12</sup>. בשנת תרמ"ז פרסם ר' אברהם אפשטיין את החיבור בתוך ספרו 'מקדמוניות היהודים'<sup>13</sup>, והקדים לו הקדמה רחבה. כחמישים שנים חלפו מאז נדפס המדרש לראשונה עד שנכתב עליו ביאור קצר הכולל גם מראי מקומות והשוואות לשאר דברי חז"ל, ושמו אשל אברהם<sup>14</sup>. מאז חזר ונדפס במהדורות שונות יחד עם מדרשים קצרים אחרים<sup>15</sup>.

מדרש תדשא מובא על ידי הראשונים והקדמונים. המחבר הראשון הידוע לנו שהביאו הוא מחברו של הפירוש המיוחס לרש"י לדברי הימים, שנמנה ככל הנראה על מייסדי חוג חסידי אשכנז, המביאו (דברי הימים ב' ה, כ) בשם 'ברייטא דר' פנחס בן יאיר', והדברים אכן נמצאים במדרש זה. וכך הוא מובא רבות אצל חסידי אשכנז וחוגם: רבינו אלעזר מגרמייזא כותב בספר הרוקח הלכות חסידות (בהקדמה), אגב דיונו במעלת רמז שם המחבר בתחילת החיבור: 'מדרש תדשא מתחיל תדשא הארץ דשא, כמה, זה רבי פנחס בן יאיר'<sup>16</sup>. הוא מביא ממנו גם במספר מקומות בספרו זה, בשורש אהבת ה', שורש זכירת ה' ושורש קדושת היחוד, וכן בספרו סודי רז"י (ח"א, פתיחה ובאות צ). רבי יצחק אור זרוע מביא מדרש זה (אלפא ביתא סי' מד אות צדי) בשם 'ברייטא דרבי פנחס'<sup>17</sup>, ורבי יהודה ב"ר קלונימוס ב"ר מאיר משפירא שבאשכנז מביאו בספרו ערכי תנאים ואמוראים (ערך רבי יוחנן בן אלעאי) בשם 'מדרש תדשא, דהיינו ברייתא דרבי פנחס בן יאיר'. גם רבינו אפרים מביאו בפרשת שמות<sup>18</sup> ובפרשת ויקהל<sup>19</sup> בשם 'מדרש תדשא', וכן פעמים רבות בסתם.

- 
- 11 בית המדרש, ליפציג תרי"ג–תרל"ח. מדרש תדשא נדפס בתוך הדר ג, תרט"ו.
  - 12 מדרש תדשא עם פרקי משיח ונסתרות דרבי שמעון בר יוחאי, חש"מ [קניגסברג, בערך תרי"ח].
  - 13 'שתי מרגליות יקרות, שם האחד מדרש תדשא מהתנא האלקי רבי פנחס בן יאיר ז"ע, ושם השני מדרש ויושע ... ונלוה לזה מעשה הנמלה...', ורשה תרל"ו.
  - 14 מקדמוניות היהודים, וינה תרמ"ז. נכנס אל כתבי ר' אברהם עפשטיין, ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' קל–קעא. להלן: **אפשטיין, תדשא**.
  - 15 ר' חיים אברהם אבא גולדבלט, מדרש תדשא עם ביאור אשל אברהם, פיוטרקוב תרס"ח.
  - 16 ביניהן: אוצר מדרשים, א–ב, ניו יורק 1915, עמ' 475 והלאה.
  - 17 כלומר, המילה 'תדשא' עולה 705, ואף 'זה רבי פנחס בן יאיר' עולה 705. דברים אלו הובאו גם בהקדמת מטה משה.
  - 18 ומשם, ככל הנראה, להגהות מיימוניות (יסודי התורה פ"ב ה"ב).
  - 19 פירוש רבינו אפרים ב"ר שמשון וגדולי אשכנז הקדמונים על התורה, א, ירושלים תשנ"ב, עמ' קעט.
  - 20 שם, עמ' שכא.



אף בצרפת ניכרת השפעתו של הספר. בראשית תקופת הראשונים, אנו מוצאים פיוט של רבי יוסף טוב עלם העוסק בהקבלת בריאת העולם לנסים שעשה ה' עם ישראל בעת הליכתם במדבר, ומקורו ככל הנראה במדרש תדשא<sup>21</sup>. בנרבונה שבדרום צרפת מוכר החיבור בסוף תקופת הראשונים<sup>22</sup> לרבי יצחק די לאטיש, שבהוספותיו על ספר הקבלה למאירי שבספרו 'שערי ציון', מזכיר בדור הרביעי של התנאים את ר' פנחס בן יאיר אשר חבר מדרש תדשא<sup>23</sup>. ורבי יצחק ב"ר יהודה הלוי, שחי בצרפת בתחילת האלף השישי, בסוף תקופת בעלי התוספות, מביאו בספרו פענח רזא פרשת פינחס בשם 'מדרש תדשא'.

גם בספרד במחצית השניה של תקופת הראשונים אנו מוצאים שימוש במדרש זה. רבינו בחיי ב"ר אשר, תלמידו של הרשב"א, שחי ופעל בספרד, מביאו בפרשת שמות, ואף הוא בשם 'מדרש תדשא'; בעל הטורים בפרשת תזריע (יג, ט; נט), בפרשת בחוקותי (כז, ג), בפרשת במדבר (א, כב) ובפרשת ראה (יד, כ) מביא דרשות שמקורן הידוע לנו הוא במדרש תדשא; וכן רבי יצחק ב"ר יהודה אברבנאל, שפעל בספרד בזמן הגירוש, מביא (מלכים א' ה) דרשה בשם חז"ל ומקורה הידוע לנו הוא במדרש תדשא.

הנה כי כן, מדרש זה מובא על ידי רבותינו הראשונים הן מצרפת, הן מספרד והן מאשכנז.

קדמו חכמים ומצאו הקבלות רבות בין מדרש תדשא לבין מדרשו האבוד של ר' משה הדרשן, שחלקים גדולים ממנו הגיעו אלינו כ'בראשית רבתי', 'מדרש אגדה' ופרשיות במדבר ונשא ב'במדבר רבה'<sup>24</sup>. מתוך כך הסיק ר' אברהם אפשטיין שמחברו של מדרש תדשא הוא רבי משה הדרשן<sup>25</sup>. אלא שכיום כמעט ואין ספק שר' משה הדרשן לא חיבר את מדרש תדשא, אם כי הכירו ועשה בו שימוש, או להיפך, בעל מדרש תדשא הכיר את מדרשו של רבי משה הדרשן ועשה בו שימוש<sup>26</sup>.

והנה, מצויות הקבלות בין מדרש תדשא לרס"ג בפרשת יהי מאורות, במנין חמשת החושים, בפרשת עין הדעת טוב ורע, ובעיקר ההקבלה בין האדם, העולם והמשכן, ועוד הקבלות רבות, כפי שהורחב במקום אחר<sup>27</sup>. אולם הקבלות אלו בפני עצמן אינן חד משמעיות. ככלל, משקלה

21 רמ"ח שמלצר, מחקרים בבבליוגרפיה יהודית ובפיוטי ימי הביניים, ניו יורק וירושלים תשס"ו, עמ' 152.

22 ספר שערי ציון נכתב בשנת ה'קל"ב.

23 סדר הקבלה לרבי מנחם ב"ר שלמה המאירי, מהדורת מכון אופק, מאת רש"ז הבלין, ירושלים תשס"ו, עמ' 164.

24 ראה ר"א אפשטיין, 'ר' משה הדרשן מנרבונה', כתבי ר' אברהם אפשטיין, ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' סד-ע.

25 אפשטיין, תדשא, עמ' קלא ועמ' קלט.

26 ח' מאק, מסודו של [רבי] משה הדרשן, ירושלים תש"ע, עמ' 111, מראה שרבי משה הדרשן מרחיב דרשות הנמצאות במדרש תדשא בקצרה, והדבר אופייני לדרכו של רבי משה הדרשן להרחיב דרשות קודמיו, ומכאן שמדרש תדשא קדם לרבי משה הדרשן.

27 י' זיבלר, 'מדרש תדשא ויהסו לרס"ג', חצי ניבורים תשע"ה.

של הקבלה רעיונית אינו מכריע. כשאנו מוצאים רעיון אחד בשני מקורות שונים, איננו יכולים להניח שקיים קשר סיבתי בין שני המקורות ואחד מהם שאב מהשני, שכן יתכן שהרעיון הופיע במקביל אצל שניהם. ונודעו כזה דברי הגמרא (ב"ב יב ע"א–ע"ב) הנותנת סיבות שונות אפשריות להימצאות מימרא אחת אצל שני חכמים: בני חד מזלא ורוח הקודש. גם אם התגלגל הרעיון ממקור אחד, לא ניתן לדעת מי קדם למי, דרך כמה חוליות עבר הרעיון, ותמיד קיימת האפשרות ששני המקורות לא שאבו זה מזה אלא שניהם שואבים ממקור שלישי. רעיונות בודדים יכולים לעשות דרך ארוכה, בזמן ובמקום, ולהיקלט בנוף אחר בלי קשר ישיר.

שונים הדברים כשמדובר ברצף פירושים ארוך, שבהם משתווים שני המקורות. במקרה כזה פוחתת מאוד הסבירות שאין מדובר בהעתקה. ברור כמעט בודאי שהמקור האחד עמד לפני מחבר המקור השני בעת שכתב את דבריו, ועל פיו כתב את שכתב, גם אם בשינויי עריכה בדרך החכמים. במקרים כאלו ניתן גם לקבוע מי המקור הראשון ומיהו השני שעכד את דברי הראשון, כאשר באחד מהמקורות יש הגיון בסדר הדברים לפי אופיו של החיבור, ואילו בשני אין הגיון כזה, זולת העובדה שהעתיק מהראשון.

כזה הוא המקרה שלפנינו. הפרק העשרים במדרש תדשא מהווה עיבוד של דברי רס"ג החל מאמצע ההקדמה ועד לאמצע הפירוש לפרק א, וכפי שפורט בהרחבה בהערות להקדמה. ההקבלות רבות ועקביות, ומכך נראה בסבירות גבוהה שדברי רס"ג עמדו לפני מלקט מדרש תדשא. ברור שרס"ג לא העתיק ממדרש תדשא, שכן בפירושו היריעה שלמה, ואינה נוטלת קטע מאמצע עניין ועד אמצע עניין אחר. גם אין נראה שמקור שלישי עמד לפני שניהם, משום שהנחת מקור כזה מצריכה להניח שלפני רס"ג עמד מדרש ארוך על איכה, ורס"ג רק הרחיבו ועיבדו – ודבר זה אינו לפי דרכו של רס"ג כלל.

**מדרשי עשר גלויות.** דברי רס"ג בפירושו לאיכה א, ג, על עשרת הגלויות, זכו לעיבודים מדרשיים רבים<sup>28</sup>. אך הסדר ברוב המדרשים שונה מרס"ג וכמו שנתבאר בעיונים, ואך בחלק מהם הסדר תואם לרס"ג. יתכן שמסורת מוקדמת על עשרת הגלויות עמדה לפני רס"ג והוא שינה אותה בחלקה, ויתכן גם להיפך, שרס"ג הוא הראשון שמנה את עשרת הגלויות, ודבריו עובדו באופנים שונים.

**מדרשי ליקוטים מדברי רס"ג.** בין אוצרות הגניזה הקהירית אנו מוצאים גם קטעי גניזה המהווים ליקוט של פירושי רס"ג, בלשונם המקורית בערבית. ליקוטים אלו הם בדרך כלל

28 ראה על כך: מ' איש שלום, 'מדרש עשר גלויות', סיני, מג (תשי"ח), עמ' קצה–ריב; א' ילינק, בית המדרש, ה, ד"צ ירושלים תשכ"ז, עמ' 113–116, ראה שם בהקדמה עמ' xxxv; "ד איינשטיין, אוצר מדרשים, ב, נ"י תרע"ה, עמ' 435–436; ובעיקר ראה ח' בן שמאי, מפעלו של מנחם: עיונים במשנתו ההגותית והפרשנית של רס"ג, ירושלים תשע"ה, עמ' 490–491 לעיבוד בערבית, הקרוב לנוסח רס"ג.

# ספר המידות לרס"ג

מדרשיים, ועניינם בהקבלות עניינים זה כנגד זה, ופירוט נושאים שונים לפי מניינם.

בין הבולטים שבאסופות אלו הוא קטע הגניזה T-S C2.10. האסופה נראית כפנקס מעתיק שהעתיק לעצמו ליקוטים שמצא בהם עניין, אולי לשם בניית דרשה ברבים הנסובה עליהם<sup>29</sup>, והדבר ניכר מכך שהשאיר בקונטרסו עמודים ריקים שאחר כך חזר ומילא אותם. רוב הקונטרס הוא העתקות של דברי רס"ג, בערבית, מכלל חיבוריו: הפירוש הארוך לבראשית, לשמות, לישעיה וליזכיה, וכנראה גם לבמדבר. מופיעה בו גם נוסחה מאגית; העתקות של שלושה מדרשים בעברית, והעתקה של שתי המשניות האחרונות של סדר נזיקין. מסגנון כתב היד נראה שהדברים לא הועתקו בבת אחת, אלא במספר פעמים. להלן סדר הדברים שבקונטרסו הלקוחים משרח איכה. המספרים והאותיות בסוגריים מרובעים מציינים את מספרי הדפים:

[1א] ארבעת הפירושים ללשון 'חיל', העתקת שרח איכה ב, ח.

[1ב] דרוש ארוך על הופעת 'לא חמל' באיכה חמש פעמים, וכן חמש פעמים בקשת 'ראה ה', ויום' ביחס לבית המקדש. כל אלו הם כנגד ה' הצרות שבאו לאבותינו [2א] בתשעה באב, גזירת ת"ר אלף שלא יבנסו לא"י שנגזרה בתשעה באב בלילה "כמא בינת"<sup>30</sup>, שריפת בית המקדש בפעם הראשונה ב' אב וישוב סתירת הפסוקים אם נשרף ב' אב או ב', חורבן בית שני, חורבן ביתר, וגזירת טורנוס לחרוש את ההיכל, וכנגדם חמש לשונות של 'אין מנחם לה', באיכה [2ב], ולכל אלו משמעויות שנתבארו במקומן. דרוש זה הוא העתקת שרח רס"ג לאיכה ב, ג, וטרם אותר ממקורות אחרים.

הבקשה החותמת את איכה 'חדש ימינו' היא כנגד עשרה דברים שיתחדשו, העתקת שרח רס"ג לאיכה ה, כב.

**השגות רבי מבשר הבבלי** הוא ספר השגות על דברי רס"ג בחיבוריו השונים, מאת בן דורו רבי מבשר מבגדאד. בין השגותיו (מקור בעמ' 65, תרגום בעמ' 122), מביא מתוך הפירוש לעשר הגלויות הגלות הרביעית: ואמר בפירוש איכה בשמנה עשר גלויות שהגלות הרביעית היתה ע"י סנחריב בזמן חזקיהו, כנאמר 'עלה סנחריב מלך אשור על כל הרי יהודה הבצורות ויתפשם'.

**ספר מטה עז** לרבי יצחק גאון (כ"י אוקספורד הונט. 241), שמקובל שמחברו הוא רבי יצחק אבן שוויך שהיה גאון בבבל בשנים ד'תתקפ"א-ה'ז, הוא ספר הוראות לדרשנים בערבית. בדרשת תנחומים לפרשת תצוה (דף 330-331 בכה"י), אחרי מספר מובאות על פסוק הפתיחה, 'מי זה אמר ותהי' (איכה ג, לו), הוא כותב: ויצא [לדרוש] על כך שכל הדברים בידו יתעלה,

29 ולכן העתיק את שתי המשניות האחרונות של סדר נזיקין שהוצרך לאמרו בסעודת סיום מסכת. לפי השערה זו ניתן לחפש אחר קשר בין כל קבוצת העתקות שהעתיק בזמן אחד.

30 והכוונה בכך למה שביאר בשרח פרק א פסוק ב.

## ספר המידות לרס"ג

ויאמר, ולא יתאמתו הדברים כמו שאמרו המפרשים בפסוק 'מי זה אמר ותהי', ויפרשו כמו שפירשו רבנו סעדיה ז"ל בתפסיר איכה. אכן, בפירוש רס"ג לפסוק מרחיב בכך שהכל מאת ה', מלבד בחירת האדם.

**במגילת סתרים** לרבי נסים מקירואן (פרק רביעי, בתוך רב נסים גאון חמשה ספרים, עמ' 316) כותב: ושאלת על מה שעמדת עליו לראש הישיבה רבינו סעדיה ז"ל בפירוש 'בנה עלי', והוא תרגמו 'קאמה ובאסט'.

**בספר הענבר** (כתאב אלאסתגנא) לרבי שמואל הנגיד (פטרבורג 1916), עמ' 217, מביא את פירושו של רס"ג לפסוק 'האמונים עלי תולע' (ה, ה) לשון גידול, כמו 'אומן את הדסה'.

**ר"י קרא בפירושו לאיכה** מביא בשני מקומות את דברי רס"ג, אך הם לא היו לפניו במקור (הערבי, שכן לא היה דובר ערבית) וגם לא בתרגום מלא, אלא בכלי שני. ואלו הם: בפירוש 'ראש ותלאה' (ג, ה) כותב ר"י קרא (נוסח שני): 'ותלאה – פתרונו: והלאה, וכן פירש רבינו סעדיה'. הדברים נמצאים בתרגום רס"ג, המתרגם 'ותלאה' – ופשיטה, וכנ"ל במגילת סתרים. נראה שפירוש זה של רס"ג התפרסם ונפוץ בזמן הראשונים. המקום השני הוא בפירוש הפסוק 'ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום', ראה בסעיף הבא בלקח טוב. הפירוש דומה לדברי רס"ג אך שונה ממנו מעט, וככל הנראה השתנה במהלך העתקת השמועה.

**רבי שלמה פרחון**, בן זמנו של רבינו תם שנולה בקלעת בני חמאד והיגר לאיטליה, מביא **במחברת הערוך** (שורש שקד): נשקד על פשעי (איכה א, יד), פ' מלה יחידה היא, ואמר רבינו סעדיה ז"ל כי הוא נכרך העול שהוא שלשלת של ברזל על הצואר ונדחקה, עד שנסבכו בכריכותיה, שנאמר ישתרגו כשריגים, ע"כ. ומקור הדברים בפירושו של רס"ג לפסוק: והמילה הזאת מתוך שבעים המילים הבודדות שאין לעמוד על גזרונה אלא מלשון המשנה והתלמוד. וציור המשל כאדם שהייתה מלכודת בצווארו, ובא מישחו אחר והכניס ידו למלכודת והקרים אותו באמצעותה, ונלפף אותו החבל על צוואר הנלכד וחנקו ונחלשו כוחותיו וגרם לו לחוש את המוות.

**בספר השרשים לרד"ק** (שורש כפף) כותב: 'וכן נשא לבכנו אל כפים (איכה ג, מא), עננים. ויש לפרשו מלשון כף ופירושו נשא לבכנו עם כפינו על דרך בנשאי ידי אל דביר קדשך (תהלים כח ב), או פירוש נשים לבכנו בכפינו ונשא אותו למשאת אל אל בשמים. וכן פירש רבינו סעדיה ז"ל. ומקור הדברים בפירוש רס"ג לפסוק: 'וכך תהיה גם התפילה, כשם שהוא נושא כפיו אל אלוהיו בגלוי כך ישא את לבו אליו בסתר בכוונה וישוב אליו, כאמרו **נשא לבכינו אל כפים אל אל בשמים**'. אמנם יתכן שרד"ק מביא בשם רס"ג רק את הפרט ש'אל כפים' מתפרש 'עם כפים', ופרט זה מופיע גם בתפסיר, ולא רק בשרח.

## ספר המידות לרס"ג

**מדרש לקח טוב** לרבי טוביהו ב"ר אליעזר מארץ יון (איכה ד, ז), כותב: 'אילו סדום לא נמסרה ביד אויב שישמחו בה אלא השם בעצמו פרע ממנה, אבל בת עמי חלו בה ידים ידי האויבים ששו ברעתם, וזו היא קשה מסדום, וכן שמעתי מפי ר' משה שאמר מפי ר' סעדיה ז"ל. פירוש זה מובא גם בפירוש ר"י קרא (נוסח ראשון) כהוספה: דבר אחר: 'ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום – כלומר: יותר היתה נקמתה מנקמת סדום, דאילו סדום, אע"פ שהיתה הפוכה כמו רגע ולא נשאר בה שריד ופליט, אע"פ כן לא חלו בה ידים – לא מסרה ביד אויב שישמחו, אלא הקדוש ברוך הוא בעצמו פרע ממנה; אבל בת עמי – חלו בה ידים שלאויבים וששו ברעתה, וזה קשה יותר מסדום. כך שמעתי מרבי משה מרומא שאמרה משם רבינו סעדיה ז"ל. הנוסחאות שונות זו מזו ושונות מדברי רס"ג במעט, וככל הנראה התגלגלו מכלי לכלי עד ששונתה צורתם.

**רבי תנחום הירושלמי** בפירושו לאיכה משתמש כסדרו בתפסיר הקצר, ובדרכו בחיבורו לשאר הספרים. הוא מעתיק ממנו בשם "תרג'ם" ו"פסר", אך גם בסתם, כשבתחילת הדיבור מביא את תרגום המילים. ברוב הגדול של המקרים ההעתקה תואמת לנוסח שבתפסיר הבא לבדו, גם כאשר בתפסיר הבא עם השרה התרגום שונה. דוגמה בולטת לכך בתרגום פרק ג פסוק לח, שם חלוק התפסיר הבא לבדו מהתפסיר הבא עם השרה באופן מהותי, ור"ת מביא רק את התפסיר הבא לבדו. יש מקומות בהם מביא ר"ת דברים בשם רס"ג, והם אינם בתפסיר שלפנינו על כל נוסחאותיו אלא באגרון – דוגמה לכך בפירוש ל'לענה' פרק א פסוק טו, בו מביא תחילה את תרגום רס"ג בתפסיר, ומסיים שתרגם בו 'זקום' גם כן, ומקורו של תרגום זה באגרון. ואולם יש אשר נראה שעמד לפני ר"ת הירושלמי הפירוש הארוך, כמו במובאות התומכות לתרגם 'השאת' (ג, מז) לשון חולשה, ובפירוש 'בלא יוכלו יגעו בלבושיהם' (ד, יד). בפירוש 'זלעפות רעב' (ה, י) מתרגם ברס"ג ומביא את הראיה שמביא רס"ג בפירוש הארוך מהפסוק בתהלים.

**דרשות ופירושי רבינו יונה על התורה** שפרסם ר' שמואל קרויזר, אינו אלא חיבור המלקט מדבריו ומדברי רמב"ן ועוד גאונים קדומים, שסביר שמחברו הוא ר' משה בן ר' יהודה הכהן מטולידו. הוא מעתיק עיבוד של דברי רבינו בפירושו לאיכה (א, א), ודבריו קצרים מאוד וקשים להבנה במספר מקומות. כעת מתברר שמקורם בדברי רס"ג ועל ידי כך מתבארים הדברים. על חיבור זה ומשמעות הבאתו מדברי רס"ג הורחב בעיונים לפרק א.

**מדרש הגדול לרבי דוד ב"ר עמרם העדני.** בשונה משאר חיבורי רס"ג, פירוש רס"ג לאיכה נוכח רק במספר מועט של מקומות במדרש הגדול. עשרת הגלויות במדה"ג דברים כרך י עמ' תרמג–תרמה, וכמובא בעיונים; מעשה פפוס ולוליינוס, שם עמ' תרטז.

**מדרש החפץ לרבי זכריה הרופא.** בפרשת ואתחנן, ח"ב עמ' שמה–שנ, יש

## ספר המידות לרס"ג

הרחבה העוסקת באיכה, ובה מספר קטעים שנכתבו במקור בערבית. מקור כולן כנראה ברס"ג, ואכן מלבד הראשונה כולן נמצאו בפירוש רס"ג לאיכה, ועל פיהן הושלמו אותיות החסרות בכתב היד.

**פירוש רבי אברהם בן שלמה**, מחכמי תימן בזמן הראשונים (באחד מכתבי היד לנביאים ראשונים קולופון החתום לשנת א'תשל"ג לשטרות, היא שנת ה'קפ"ב). תרגום רס"ג ל'מועד ושבת' מובא אצל ראב"ש (מלכים א' יב לב-לג): 'ותרגם ר' סעדיה ההתועדות והשבתון, ולא תרגם החג והשבת, וענין התועדות מקום שהיו מתועדים בו לשמחה, ושבתון ימים שהיו שוכתים בהם מן המלאכה, מלבד הימים אשר קבעם ה' יתעלה, לפי שאינו יכול לבטל השבת'.

בפירושו לספר עובדיה (תשורה לעמוס עמ' 255) מצטט פיסקה שלמה מדברי רס"ג על גלות החל אשר בספרד, ובעת מתברר שמקורו בדברי רס"ג בסוף עשר הגלויות (א, ג).

גם בפירושו לשמואל (ב' כ, טו) הוא מביא את פירושו של רס"ג ל'חיל וחומה' (ב, ח), אך לא בלשונו של רס"ג באיכה, ואם כן יתכן במקרה זה שמקורו בפירוש לשמואל שהביא את פירושו של רס"ג לאיכה.

**בפירוש רבי משה אלבלידה** מחכמי תימן בתחילת תקופת האחרונים, מביא (תחילת איכה) בשם רס"ג את הפירוש הנמצא לפנינו: איכה, אמר ר' סעדיה גאון, שמלת איכה בשלשה פרקים אלו אינן אלא לשון שאלה, איכה ישבה בדד שאלה, ותשובתה חטא חטאה ירושלם. איכה יעזב באפו שאלה, ותשובתה נביאיך חזו לך שוא ותפל. איכה יועם זהב שאלה, ותשובתה מחטאת נביאיה עונות כהניה [ונראה שראה דברי רס"ג מכלי שני ולכן כתב 'אינן אלא לשון שאלה', ולדברי רס"ג 'איכה' גם לשון תמיהה, וגם לפירוש דגן תיבת 'איכה' כוללת גם את התשובה]. גם בפירוש 'פורש אין להם' הביא ר"מ אלבלידה את דברי רס"ג בשמו של רבי תנחום הירושלמי שכתב אף הוא כרס"ג.

נמצא שבזמן הגאונים, הראשונים ותחילת תקופת האחרונים, עוד היה פירוש רס"ג לאיכה מוכר בארצות צפון אפריקה, ספרד, מצרים ותימן. אחר כך אבד גוף הפירוש ונשמרו רק מובאות ממנו. אך מובאות אלו המשיכו להשפיע לדורות הבאים, כדוגמת פירושו ל"מפי עליון לא תצא הרעות והטוב", המוכר מהרמב"ם (תשובה פ"ה ה"ב) שכפי הנראה קיבלו מרס"ג.

## ה. רשימת קטעי הגזיה מהם שוחזר הפירוש

א1	ירושלים, הסה"ל, 577.5/16	הקדמה	לא זוהה	2 דפים, אחד מתחילת ההקדמה ואחד בהמשך
ב1	מנצ'סטר, ריילנד B 5372	הקדמה	לא זוהה	2 פרגמנטים, אחד מתחילת ההקדמה ואחד מההמשך. בצד שני של הפרגמנט מהתחלת החיבור יש רישום בעלות.
ה1	קיימברידג', ט-ש, AS 160.298	הקדמה	לא זוהה	דף אחד.
ו1	בודפשט, קויפמן, 407	הקדמה	לא זוהה	2 דפים לא רצופים.
ב3	קיימברידג', ט-ש, AS 164.68	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד. תצרף עם ב4.
ב4	קיימברידג', ט-ש, AS 164.244	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד. תצרף עם ב3.
ג1	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 3110.6	הקדמה	לא זוהה	דף אחד.
ב2	קיימברידג', ט-ש, NS 261.54	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד.
ד1	קיימברידג', ט-ש, 8Ka10.5	הקדמה	לא זוהה, פורסם ע"י הירשפלד	2 דפים.
ז1	קיימברידג', ט-ש, Misc.6.34	הקדמה	לא זוהה	דף אחד.
ב5	קיימברידג', ט-ש, AS 160.372	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד. תצרף עם ב6, ב7 וב8.
ב6	קיימברידג', ט-ש, AS 160.35	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד. תצרף עם ב5, ב7 וב8.

# ספר המידות לרס"ג

7ב	קיימברידג', ט-ש, AS 161.42	הקדמה	לא זוהה	דף אחד. תצורף עם 5, 6 וב8.
8ב	קיימברידג', ט-ש, AS 160.371	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד. תצורף עם 5, 6 וב7.
3ג	קיימברידג', ט-ש, NS 285.166	הקדמה	זוהה	דף כפול עמודים, תצורף עם 4ג.
4ג	קיימברידג', ט-ש, NS 32.73	הקדמה	לא זוהה	דף כפול עמודים, תצורף עם 3ג.
9ב	קיימברידג', ט-ש, AS 161.134	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד.
10ב	קיימברידג', ט-ש, AS 156.151	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד. תצורף עם 11ב.
11ב	קיימברידג', ט-ש, AS 157.32	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד. תצורף עם 10ב.
11ז	קיימברידג', ט-ש, NS 285.163	הקדמה	זוהה	דף אחד.
12ב	קיימברידג', ט-ש, AS 122.244	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד.
13ב	קיימברידג', ט-ש, AR 46.7	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט בודד.
1ח	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 3475.3	הקדמה	לא זוהה	חצי עמוד.
14ב	קיימברידג', ט-ש, AR 54.65	הקדמה	לא זוהה	2 פרגמנטים. צירוף עם 15ב.
15ב	קיימברידג', ט-ש, AS 172.203	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט, צירוף עם 14ב.
5ג	קיימברידג', ט-ש, NS 183.41	הקדמה	לא זוהה	פרגמנט.
1ט	קיימברידג', ט-ש, Misc. 7.60	הקדמה	זוהה	דף קרוע בראשו ובתחתיתו.



# ספר המידות לרס"ג

2ח	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 3475.2	הקדמה	לא זוהה	חצי דף.
2ז	קיימברידג', ט-ש, NS 285.162	הקדמה א:א –	זוהה	דף אחד.
1י	מנצ'סטר, ריילנד Rylands AF 5	הקדמה א:א –	זוהה	פרגמנט בודד.
6ג	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 3110.7	א:א	זוהה	דף אחד.
1א	קיימברידג', ט-ש, NS 164.81	א:א	לא זוהה	חצי עמוד.
16ב	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 3173.8	א:א	לא זוהה	דף אחד.
1כ	פטרבורג, הסה"ל, I 3982	א:א-ג	פורסם בגנזי קדם	12 דפים.
1ג	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 2752.7	א:ב	לא זוהה	דף אחד. נוסח שונה במעט, תערוכת גופן ערבי.
1ד	קיימברידג', ט-ש, Ar.24.36	א:ב	לא זוהה	דף אחד.
17ב	פטרבורג, הסה"ל, I 4043	א:ב-ג	פורסם בגנזי קדם	6 דפים.
2ג	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 2752.8	א:ג	לא זוהה	דף אחד.
ט10	קיימברידג', ט-ש, Ar.27.106	א:ג; טו- יח	פורסם בסיני קיא רק עמוד אחד	שני דפים. עם שיבושים רבים.
18ב	קיימברידג', ט-ש, NS 293.3	א:ג	לא זוהה	דף אחד.
7ג	קיימברידג', ט-ש, Ar.27.34	א:ג-ד; ט-יב	פורסם בסיני צה	דף כפול עמודים.

# ספר המידות לרס"ג

טז	קיימברידג', ט-ש, Ar.1b.41	א:ד-ה; ט-י	פורסם בסיני קה	דף כפול עמודים.
יז	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 2818.44-5	א:ה-ח	פורסם בסיני קיא	שני דפים.
יח	קיימברידג', ט-ש, Ar.53.24	א:ה-ו; טו-טז	פורסם בסיני צה	שני דפים.
יח2	קיימברידג', ט-ש, Ar.28.166	א:ט; יג- יד	פורסם בסיני קיא	דף כפול עמודים.
כ19	קיימברידג', ט-ש, Ar.25.89	א:יג-יד	פורסם בסיני קיא	דף כפול עמודים. תצורף עם כ20.
כ20	קיימברידג', ט-ש, AS 154.318	א:יג-יד	לא זוהה	פרגמנט. תצורף עם כ19.
כז3	קיימברידג', ט-ש, Ar.28.41	א:יח-כ; ב:ז-ט	פורסם בסיני קיא	דף כפול עמודים
כט1	לונדון, הספריה הבריטית OR 5562D.13	א:כב- ב:א	פורסם בסיני צה	דף אחד, ממושטש.
כ1	קיימברידג', ט-ש, Ar.26.65	ב:א-ב	לא זוהה	דף כפול עמודים.
כא1	קיימברידג', ט-ש, AS 223.35	ב:ב-ג	לא זוהה	פרגמנט ממושטש.
כב1	קיימברידג', ט-ש, Ar.28.120	ב:ט-י	פורסם בסיני צה	דף בודד קרוע.
כז3	קיימברידג', ט-ש, Ar.23.97	ב:יג-ג:א	פורסם בסיני קיא	דף כפול עמודים.
כ2	קיימברידג', ט-ש, Ar.26.65	ב:יג-יח	לא זוהה	דף כפול עמודים
כג1	קיימברידג', ט-ש, H14.106	ג:א	לא זוהה	דף אחד.

# ספר המידות לרס"ג

2א	קיימברידג', ט-ש, Misc.6.185	ג:ב-טז	פורסם בסיני קה	דף אחד.
21ב	קיימברידג', ט-ש, AS 166.210	ג:ב-ז	לא זוהה	חצי דף.
22ב	קיימברידג', ט-ש, NS 318.1d	ג:ז-יט	זוהה	דף אחד.
3א	מונצ'סטר, ריילנד, B 5883	ג:כא-ל	לא זוהה	פרגמנט.
כג2	קיימברידג', ט-ש, Ar.27.36	ג:טז-כח; ד:יב-יז	פורסם בסיני צה	6 עמודים
כד1	פריז, ב"ח, II.B.285	ג:כח-לא	לא זוהה	דף אחד.
כה1	קיימברידג', ט-ש, Ar.28.109	ג:כח-לו; ד:ב-ו	לא זוהה	2 דפים כפולי עמודים.
4א	קיימברידג', ט-ש, Ar.26.20	ג:לו-ד:יג	פורסם בספר בר אילן	5 דפים, חלקם כפולי עמודים.
כג3	קיימברידג', ט-ש, Ar.1b.97	ג:לז-מ; ד:ג-ו	לא פורסם	דף כפול עמודים, אחד מהם קרוע. תצרך עם כג4.
כו1	קיימברידג', ט-ש, AS 164.37	ג:טו; ד:יא	זוהה	פרגמנט.
כג4	קיימברידג', ט-ש, NS 318.69	ד:ג-ו	זוהה	תצרך עם כג3.
יא2	קיימברידג', ט-ש, Ar.44.159	ד:א-ח	לא זוהה	נוסח השרח מקוצר.
5א	קיימברידג', ט-ש, NS 189.12	ד:יט-כב	פורסם בסיני צה	חצי דף. תצרך עם א6.
6א	קיימברידג', ט-ש, AS 174.101	ד:יט-כב	לא זוהה	תצרך עם א5.

# ספר המידות לרס"ג

יט2	לונדון, הספריה הבריטית, OR 5562D.11	ד:ב-ה:יד בתפסיר	סיני צה עם ציון מודף שגוי	דף אחד.
כז1	פטרבורג, הסה"ל, II 2195	ד:יז-ה:א	לא זוהה	4 דפים.
א7	קיימברידג', ט-ש, Misc.6.197	ד:כב- ה:יח בתפסיר	פורסם בסיני קה	דף אחד.
יט3	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 3153.2	ה:ה-יח	לא זוהה	חצי דף
יט4	לונדון, הספריה הבריטית, OR 5562D.12	ה:יט-כב	זוהה	דף אחד.
טז2	קיימברידג', ט-ש, Ar.28.176	ה:יט-כב	לא זוהה	דף כפול עמודים
כח1	קיימברידג', ט-ש, NS .46	ה:יט-כב	לא זוהה	דף אחד.
טז3	קיימברידג', ט-ש, T-S 10C1	ה:כא-כב	פורסם בסיני קה, קט	דף כפול עמודים.
א8	קיימברידג', ט-ש, 10Ka4.3	ה:יט-כב	לא זוהה	7 דפים, עם חיתום.
כט1	ניו יורק, בהמ"ל, ENA 3019.9	ה:כב	לא זוהה	בשינויי לשון מרובים.
טז3	קיימברידג', ט-ש, K6.192	ה:כב	לא זוהה	עם תיקונים על הגליון.